

**ՅԱՂԱԳՄ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՁԱՅՆԻՅ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐԶ.
ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՑԻ՞, ԹԵ՞
ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՑԻ**

ԱՆՆԱ ԱՐԵՒՇԱՏԵԱՆ
anna_arevshatyan@hotmail.com

Հայ միջնադարեան «ձայնից» մեկնությունների շարքում իր կայուն տեղն ունի *Յաղագս Գիտություն Ձայնից* մեկնությունը¹, որը երաժշտագետ Նիկողոս Թախմիզեանը (1926-2011) վերագրել է Ժ. դարի յայտնի մատենագիր, ծիսագետ, մանկավարժ՝ Նարեկայ Վանքի վանահայր Անանիա Նարեկացուն²: Սակայն մեր ուսումնասիրությունը թոյլ է տալիս ենթադրելու, որ այդ մեկնության հեղինակը է. դարի հանրագիտակ գիտնական, նշանավոր թուաբանագետ, աստղագետ, աշխարհագրագետ, շարականագիր եւ երաժշտության տեսաբան Անանիա Շիրակացին է:

Մեր վարկածը հիմնուած է հետեւեալ տրամաբանութեան վրայ: Նուիրուելով հիմնականում քառեակ գիտությունների ոլորտին, որի մէջ էր մտնում նաեւ երաժշտութիւնը, Շիրակացին, քաջատեղեակ է եղել նորալիթագորականների գիտական նուաճումներին: Նա իրականացրել է Նիկոմախոս Գերագացու թուաբանական տասնական աղիւսակի հայկական տարբերակը, աղիւսակ, որի տառանդամներն ունէին նաեւ երաժշտատեսական մեկնութիւն, զբաղուել է հնչիւնաբանութեան (ակուստիկայի) հարցերով, ուստի չէր կարող շրջանցել նաեւ ութձայն համակարգի տեսութիւնը: Ուշագրաւ է Շիրակացու՝ որպէս երաժշտութեան գեղագետի երկնային ոլորտների ներդաշնակութեան (*harmonia mundi*) պլատոնական տեսութեանը յարող յայտնի ասոյթն. *«զգայարանքն առաջնոցն սուր էին քան զայժմոց՝ զոր վկայեն բազումք. վասն որոյ ոչ միայն զարեգականն գնացս կարացին նկատել, այլ եւ զբոլոր լուսաւորչացս կարացին դիտել եւ ճանաչել: Եւ ոչ միայն զորպիսութիւն գնացիցն այլեւ գնեչումն ձայնից նոցա. եւ ի սոցանէ գտաւ արուեստ երաժշտականութեան աշխարհի»*³:

Շարականագիրների միջնադարեան ցուցակները Շիրակացուն են ընծայում Յարութեան ամբողջ հարցնակարգը (*«զՅարութեան հարցնակարգն զբովանդակն՝ Անանիա Շիրակացին»*), ինչպէս նաեւ՝ մի շարք այլ շարականներ, որոնք այսօր էլ երգւում են հայ եկեղեցում: Դրանց թւում՝ «Վասն Մերոյ Փրկութեան» Հանգստեան Կարգի ծանր ողորմեան, Վարդավառի առաջին օրուայ կանոնի «Ուրախացիր, Պսակ Կուսից» ճաշուն, Սրբոց Թարգմանչաց հին կանոնի մի մասը եւն.:

«*զՅարութեան հարցնակարգն զբովանդակն*» արտայայտութիւնից պէտք է հասկանալ, որ Շիրակացին իրականացրել է ծիսակարգի պահանջներից բխող ստեղծագործական մի ծրագիր, որն ընդգրկում էր ութձայնի բոլոր ձայնեղանակներում երգուող հարցերի յօրինումը: Այդ ծրագիրը համեմատելի է դարձեալ զատկական շաբաթուայ համար նախատեսուած եւ նոյնպէս ութձայնի բոլոր ձայնեղանակներն ընդգրկող Ստեփանոս Սիւնեցու (660/670-735) 80 երգից բաղկացած Աւագ Օրհնութիւնների շարքի ստեղծման հետ: Յիշենք, որ Է.-Ը. դարերում ութձայնի համակարգի կարգաւորութիւնը ողջ արեւելաքրիստոնէական աշխարհի - այդ թւում նաեւ Հայ Եկեղեցու - հրատապ խնդիրներից էր: Այդ գործին իր մասնակցութիւնն էր բերել, օրինակ, Շիրակացու ժամանակակիցներից Բարսեղ Ճոնը, որը Ներսէս Տայեցի (Է. դար) կաթողիկոսի հրամանով շրջել է Հայաստանի տարբեր գաւառներով, եկեղեցական երգեցողութիւնը միակերպութեան բերելու նպատակով: Դրա արդիւնքում նա կազմեց արդէն շրջանառութեան մէջ եղած հոգեւոր երգերի *Ճոնընտիր* ժողովածուն, որը, բնականաբար, պէտք է գաղափարուած լինէր ըստ ութձայնի համակարգի, այդպիսով հիմք դառնալով Ստեփանոս Սիւնեցու կարգաւորած ապագայ *Շարակնոցի* համար: Այսինքն, շարականագիրների միջնադարեան ցուցակների հաղորդած միահամուռ տեղեկութիւնը Շիրակացու Յարութեան ողջ հարցնակարգի հեղինակ լինելու մասին, մատնանշում է ծանրակշիռ ստեղծագործական եւ միաժամանակ տեսական ծրագիր:

Այժմ ներկայացնենք խնդրոյ առարկայ մեկնութիւնը:

Ուշագրաւ է մեկնութեան վերնագիրը՝ «Յաղագս Գիտութեան Չայնից», ինչը որեւէ այլ «ձայնից» մեկնութեան մէջ չի հանդիպում ընդհուպ մինչեւ Գրիգոր Գապասակալեան, որն ընկալում էր ձայնագիտութիւնը իբրեւ գիտութիւն, այն էլ «*գաղտնի գիտութիւն*»²: Դա մեկ կողմից բնորոշում է Շիրակացու ձայնեղանակների տեսութեան ընկալումը որպէս գիտութիւն, միւս կողմից՝ միանգամայն համահունչ է նորպլատոնականների-նորպլաթագորեանների առաջ քաշած ձայնեղանակների տեսութեան հայեցակարգին:

Մեկնութեան մէջ Շիրակացին իրեն դրսեւորում է որպէս եկեղեցական ծեսին քաջատեղեակ հեղինակ եւ շարականագետ: Եկեղեցական կանոններից յիշատակուած են տաճարի նաւակաւորը, պղծուած տաճարի մաքրագործման կանոնը, եկեղեցօրհները եւ խաչօրհները, իսկ համաքրիստոնէական երգասացութիւններից՝ «Փառք Ի Բարձունս»ը, «Արիւնեսցուք զՏէր» օրհնութիւնը եւ հարցը, ինչպէս նաեւ «Հաւատամք»ը եւ «Միածին»ը: Վերջին երկուսի մասին հեղինակը յայտնում է, որ դրանք հաստատել են սուրբ հայրերը՝ այսինքն, սուրբ Մշտոյցը եւ Մահակ Պարթեւ կաթողիկոսը:

Յիշենք «Յաղագս Գիտութան Զայնից» մեկնութեան բնագիրը. «Առաջինն յԱղամայ սկսաւ, զի նմա տուաւ առաջին ձայն, զոր կորոյս: Եւ Տեառն մարդեղութեամբ երգեցին հրեշտակք զՓառք ի Բարձունս: Առաջի կողմ Սովսէս երգեաց՝ Արիւնեցէք զՏէր, եւ մանկուսք զՀարցն: Երկրորդ ձայն՝ ի Սինեայ բարբառ փողոյն: Նոյն ձայնիւ աւետեցին հրեշտակք կանանցն զՅարութիւն: Երկրորդ կողմ՝ Յեսուայ է փողն շուրջ գալ զԵրիքովու, Մամուէլ եւ դասք մարգարէիցն: Երրորդ ձայն Դաւիթ եւ դասք երգչացն եւ Սուրբ Հոգին ի վերնատանն յառաքեալսն: Երրորդ կողմ՝ Սովսէս ի նաւակատիսն խորանին եւ Սողոմոն ի նաւակատիսն տաճարին: Չորրորդ ձայն՝ Եզրաս ի գալն Երուսաղէմ եւ նուագելն ի տաճար: Յայս ձայնս զՀաւատամքն եւ զՄիածինն եղին սուրբ հարքն: Չորրորդ կողմ՝ զտաճարին պղծիլն սրբէին: Նովին՝ եկեղեցարհներն եւ խաչարհներն: Բսկ ստեղն՝ Եսայի լուա զսրովբէից սրբասացութիւն: Ընդ ամենայն Ժ, որ է թիւ կատարեալ, վասն զի Ժ աստիճանաւ եւ Ժ ձայնիւ պատուեց Աստուած զանմարմինս եւ զմարմնաւորսն, զոր յիմանալի աշխարհ բաղկացոյց Ժ դասք արհնաբանիչս իւր, եւ կարգապետեալ յիմանալի խորանին, յորոյ մինն ստորանկեալ անարժան գտաւ արհնելոյն»:

Աշխարհաբար թարգմանութեամբ՝ «Առաջին ձայնեղանակը սկիզբ առաւ Աղամից, քանզի նրան էր տուել [Աստուած] առաջին ձայնը, որն այն կորցրեց: Եւ հրեշտակները երգեցին Տիրոջ մարդեղութիւնը՝ Փառք Բ Բարձունս: Առաջին կողմ եղանակը Սովսէսն երգեց՝ Օրհնեցէք Տիրոջը եւ մանուկները՝ Հարցնը: Երկրորդ ձայնեղանակը նման է Սինայի փողի ձայնին: Նոյն ձայնեղանակում հրեշտակներն աւետեցին [իւզաբեր] կանանց [Տիրոջ] Յարութիւնը: Երկրորդ կողմ եղանակը նման է Յեսուի փողին, որը պատուում էր Երիքովի շուրջը՝ Մամուէլի եւ մարգարէների դասի հետ: Երրորդ ձայնեղանակը [յիշեցնում է] Դաւթին եւ երգիչների խմբերը եւ Սուրբ Հոգին, որն իջաւ առաքեալների վրայ վերնատանը: Երրորդ կողմը [երգեցին] Սովսէսը՝ խորանի նաւակատիքին եւ Սողոմոնը՝ տաճարի նաւակատիքին: Չորրորդ ձայնեղանակը (երգեց) Եզրասը, գալով Երուսաղէմ եւ նուագելով տաճարում: Այս ձայնեղանակում սուրբ հայրերը կարգեցին [երգել] «Հաւատամք»ը եւ «Միածին»ը: Չորրորդ կողմը [երգում են] սրբելով պղծուած տաճարը: Նոյնով՝ եկեղեցօրհները եւ Խաչօրհները: Բսկ ստեղիներում Եսային լսեց սերովբէների սրբասացութիւնը: Ընդամենը տասը, որը կատարեալ թիւ է, որովհետեւ տասն աստիճանով եւ տասը ձայնեղանակներով Աստուած պատուեց անմարմիններին եւ մարմնաւորներին, որ իր օրհնաբանիչների տասը դասերից ստեղծեց աննիթական, հոգեւոր, բանականութեամբ ճանաչելի աշխարհակերպ կարգելով աննիթական խորանը, մեկին ստորընկեց արեց, օրհնելուն անարժան գտնելով»:

Վերջին պարբերությունը համընկնում է Խորենացու «Յաղագս Կարգաց Եկեղեցույ» երկի ձայնեղանակների մեկնութեան եզրափակիչ հատումածին. «որ զիմանալի աշխարհն բազկացոյց, տասն թուովք արհնաբանիչս իւր կարգապետեաց իմանալի խորանին, յորոց մինն ստոր անկեալ, յարինելոյն զԱստուած անարժան գտաւ»:

Բոլոր ձեռագրերում, ուր գտնում ենք «Յաղագս Գիտութեան Չայնից» մեկնությունը, բերում է «Անանիայի Վարդապետի Յաղագս Գիտութեան Չայնից» խորագիրը՝ առանց որեւէ որոշակիացման: Թահմիզեանը ընծայել է այդ գրուածքը Անանիա Նարեկացուն, չփաստարկելով իր վարկածը: Մեր կարծիքով, աւելի քան տրամաբանական է այդ մեկնությունը վերագրել Շիրակացուն, որը լինելով հմուտ շարականագիր եւ ձայնագետ, հանդիսանում է այդ մեկնութեան իսկական, իրական հեղինակը:

Ուշագրաւ է, որ Շիրակացու սեփական շարադրանքին հետեւում է բառացիորեն մեջբերում «Յաղագս Կարգաց Եկեղեցույ» ձեռագրերում Խորենացուն մշտապէս ընծայուող յայտնի գրուածքը, ինչը, եթէ ընդունենք «Յաղագս Գիտութեան Չայնից» մեկնությունը որպէս Շիրակացու երկասիրութիւն, գալիս է հաստատելու, որ «Յաղագս Կարգաց Եկեղեցույ» գրուածքի հեղինակը Խորենացին է, այլ ոչ Մովսէս Միւնեցին, ինչպէս պնդում է Թահմիզեանը իր «Մովսէս Միւնեցին եւ իր «Յաղագս Կարգաց» Գրուածքը» յայտնի յօդուածում⁹, փոխարինելով բոլոր ձեռագրերում անխտիր կրկնուող «Մովսէս Քերթոդափօր» շատ որոշակի արտայայտուած հեղինակային պատկանելիութեան ցուցումը «Մովսէսի Քերթոդի» այսինքն, Միւնեցու անունով:

Բնական է, որ ոսկեղաբեան ասանդոյթների ժառանգորդ Շիրակացու համար մեծագոյն հեղինակութիւն պէտք է լինէր ժամանակագրական առումով իրեն բաւական մօտ ապրած պատմահայր եւ շարականագիր Խորենացին: Այդ է պատճառը, որ նա սեփական «ձայնից» մեկնութեանը կցել է նրա «Յաղագս Կարգաց» երկի ձայնեղանակների մեկնութեանը նուիրում մասը, հաւանաբար, բարձր գնահատելով այդ երկի արժանիքները եւ նրանում արծարծուած աստուածաբանական, ծիսագիտական, ձայնագիտական եւ գեղագիտական հարցերի կարեւորությունը:

Այսպիսով, ըստ մեր առաջարկած տեսակէտի, Շիրակացու երկասիրութիւնների ցանկին կարելի է յաւելել «Յաղագս Գիտութեան Չայնից» մեկնությունը, որը նրա մտածողութեան համապարփակ լինելու յաւելեալ մի ապացոյց է, ներկայացնելով նրան որպէս իր ժամանակի հանճարեղ գիտնական եւ արուեստագէտ:

- ¹ Տե՛ս՝ Մաշտոցի անուն Մատենադարան (ՄՄ), ձեռ. 1719: Այդ մեկնությունն անդրադարձել ենք բազմիցս, չբարձրացնելով, սակայն, հեղինակային պատկանելության հարցը (Ա. Արեւշատեան, *Հայ Միջնադարեան «Չայնից» Մեկնություններ*, Երեւան, 2003, էջ 56, 78, 120-121. նաեւ՝ *Չայնեղականների Ուսմունքը Միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 2013, էջ 81-86, 218-219. նաեւ՝ A. Arevshatian, "Armianskie Srednevekovie 'Tolkovaniia Na Glasi' I Ikh Paralleli V Blijnevostochnikh Muzikalno Esteticheskikh Traktatatakh" (Հայ միջնադարեան 'Չայնից' մեկնությունները եւ նրանց զուգահեռները բիւզանդական գեղագիտական երաժշտության մէջ), *Naookovii Visnik* (Գիտությունների բանբեր), *Vip. 15*, Kiev, 2001, էջ 41-42. նաեւ՝ "Po Sledam Muzikovedcheskikh Iziskanii Komitasa" (Կոմիտասի երաժշտագիտական հետազոտությունների հետքերով), *Aktualnie Problemy Izucheniia Tserkovno-Pevcheskogo Iskustva Naooka I Praktika, Gimnologia, Vip. 6* (Հոգեւոր երգարուեստի ուսումնասիրման արդի խնդիրները. գիտություն եւ փորձ, օրինաբանություն, Հրատ. 6), Մոսկուա, 2011 էջ 45-46. նաեւ՝ A. S. Arevsatyan, "Les Traites Armeniens Medievaux sur l'Interpretation des Modes Musicaux et leurs Paralleles au Proche Orient", *Revue des Etudes Armeniennes*, Paris, t. 26, 1996-1997, էջ 360-361 նաեւ՝ A. S. Arevsatyan, "Sur les Traces des Etudes Musicologiques de Komitas", *Revue des Etudes Armeniennes*, Paris, t. 33, էջ 320-321:
- ² Նիկողոս Թահմիզեան, «Քննական Տեսություն Հայոց Հին Եւ Միջնադարեան Երաժշտության Պատմության», *Լրագրեր Հասարակական Գիտությունների*, 1971, N1, էջ 56, ուր հեղինակը 87րդ ծանոթագրության մէջ, վկայակոչելով Ուխտանէսին, գրում է. «Անանիա անունով մեզ ծանօթ փարդապետներից ա-մենայայտնի երաժիշտն է Անանիա Լարեկացին» (իսկ ինչու՞ ոչ Շիրակացին - Ա.Ա.),- եւ աստուածային շնորհիւ պայծառացեալ, եւ ձրիւք սուրբ հոգւոյն աւղցեալ գիտութեամբ, եւ հոգեւորական երգով գեղեղմամբ գեր ի վերոյ քան գամենեսեան» (Ուխտանէս Եպիսկոպոս, *Պատմություն Հայոց*, Վաղարշապատ, 1871, էջ 8): Անանիա Լարեկացուն եւ Լարեկայ Վանքի երաժշտական ասանդոթներին Թահմիզեանն անդրադարձել է նաեւ աւելի ուշ, սակայն ա-ռանց խնդրոյ առարկայ մեկնութեան արձարծման (տե՛ս նրա՝ *Գրիգոր Լարեկացին Եւ Հայ Երաժշտությունը V-XV դդ.*, Երեւան, 1985, էջ 50-54):
- ³ *Անանիա Շիրակացի. Տիեզերագիտություն Եւ Տոմար*, աշխ. Աշոտ Աբրահամեան, Երեւան, 1940, էջ 83-84:
- ⁴ *Մայր Յուզակ Հայերեն Ձեռագրաց Մրբոց Յակոբեանց Վանքի, Հտր. Դ.*, կազմեց Նորայր Եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբեանց, 1969, էջ 485. նաեւ՝ *Հտր. Բ.*, էջ 629:
- ⁵ Գրիգոր Գապասակալեան, *Գիրք Երաժշտական, Կոստանդնուպոլիս*, Տպ. Պօղոս Յովհաննէսեան, 1803, էջ 70, 82-83, 93. նաեւ մեր յօդուածը՝ «Գրիգոր Գապասակալեանի «Գիրք Ուրից Չայնից» Ձեռնարկը», *«Մանրուսում» Միջազգային Երաժշտագիտական Տարեգիրք*, Հտր. Գ., Երեւան, 2009, էջ 231:
- ⁶ Արեւշատեան, *Հայ Միջնադարեան «Չայնից»*, էջ 120:
- ⁷ Նոյն, էջ 121:
- ⁸ Նոյն, էջ 120:

⁹ Նիկողոս Թահմիզեան, «Մովսէս Սիւնեցիի եւ իր «Յաղագս Կարգաց» Գրութեան»,
Լրագրեր Հասարակական Գիտութիւններ, 1972, N 11, էջ 85-94:

WHO IS THE AUTHOR OF THE INTERPRETAION OF
“HAGHAKES KIDUTYAN TSAYNITS”:
ANANIA NAREKATSI OR ANANIA SHIRAKATSI?
(SUMMARY)

ANNA AREVSHATYAN
anna_arevshatyan@hotmail.com

The author disputes Nikoghos Tahmizian's contention that Anania Narekatsi (10th century) was the author of the interpretation of “Haghakes Kidutyán Tsaynits.”

She notes that all medieval writers who referred to the said interpretation only mentioned the first name of the author, Anania, while Tahmizian considered its author to be Anania Narekatsi without giving any explanation.

The author counter-argues that Anania Shirakatsi was the author of the said interpretation as he had a significant legacy in church music, and the style and title of the interpretation come close to the mindset of the 7th century scientist Anania Shirakatsi.